

УДК: 316.4

ПОНЯТТЯ “СУСПІЛЬСТВО ЗНАНЬ”, ЙОГО АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА

Петрушенко Оксана

Львівський медичний інститут

(стаття надійшла до редколегії – 26.10.2016 р., прийнята до друку – 29.11.2016 р.)

© Петрушенко О., 2016

Проаналізовано зміст поняття суспільство знань та останніх публікацій на цю тему, зокрема доповідь ЮНЕСКО “До суспільств знань”. Автор піддає сумніву наукову коректність цього поняття: людина і суспільство не можуть бути редуковані до знання. Проте зазначено, що цей термін може виконати роль проєктивного поняття та сприяти дослідженню реальних тенденцій розвитку сучасного суспільства.

Ключові слова: суспільство знань, знання, суспільство як система, особистість.

THE NOTION OF KNOWLEDGE SOCIETY, ITS ANALYSIS AND EVALUATION

Oksana Petrushenko

The author analyses meaning of the notion of *knowledge society*, as in the special investigations, the term is interpreted broadly and ambiguously. The analysis includes main ideas of a well-known management theorist P. Drucker who introduced the term, believing that in modern highly developed societies special knowledge becomes the most important factor of social and economic development. P. Drucker's ideas on knowledge society were developed in the UNESCO report “To the Knowledge Societies” (2005), but in this article, the interpretation of the term is slightly expanded and modified – it is spoken about the need of science and education for the modern knowledge society in all regions of the world on the one hand, and preservation and development of regional indigenous knowledge on the other. Interpretation of the term by educators involves mainly the need for modernisation and changes in the existing educational system.

As for the scientific accuracy of the term, there is a number of observations: 1) the idea of knowledge society was already proposed by F. Bacon, but it was also criticised; 2) in modern texts devoted to public knowledge, this notion is interpreted widely, and often not correctly; 3) in the community, in addition to knowledge, an important role is played by religion, morality and art; 4) in human mentality an important role (except knowledge) is played by will, memory, thinking, feelings and emotions, self-consciousness.

Thus, the author concludes that knowledge society is a technical term which, to some extent, is a utopia as an ideal type by M. Weber since it allows to highlight some new aspects in society, but it does not describe the real state of a society as a system. Both – man and society are complex systems that cannot be reduced solely to knowledge. Basic research methods are as follows: logical, comparative, textual.

Key words: the Knowledge Society, knowledge, science, society as a system, person.

Останнім часом у філософській та соціально-політичній літературі все частіше трапляється порівняно новий термін, яким позначають сучасний рівень розвитку економічно розвинених суспільств та тенденцію розвитку людства на сучасному етапі – суспільство знань (*knowledge society*). Оскільки про суспільство знань часто пишуть без окреслення змістових меж цього поняття, було би доцільно визначити його зміст та межі застосування, що дало би нам можливість зрозуміти, про що конкретно йдеться в разі вживання цього терміна. Отже, *мета*

цієї статті – окреслити значення порівняно нового терміна – суспільство знань, – та визначити сферу його вживання.

Термін *суспільство знань* починає поширюватися у 90-х роках ХХ ст. У 1993 р. опубліковано працю відомого теоретика менеджменту Петера Друкера (перша книга якого “Кінець економічної людини” надрукована у 1939 р.) “Постекономічне суспільство”, де перший розділ називався “From Capitalism to Knowledge Society”, тобто “Від капіталізму до суспільства знань”. Згідно з ідеями

П. Друкера на кінці ХХ ст. такі основні фактори промислового виробництва, як земля, праця та капітал відходять на другий план, і навіть перетворюються на фактори, що можуть стримувати та обмежувати сучасний економічний розвиток. У такому разі зазначено, що спеціальні знання самі по собі не здатні виробляти будь-що. Вони продуктивні лише тоді, коли вони інтегровані у конкретне завдання. Завдання ж визначає, формулює та задає фахівцям із спеціальних знань та чи інша організація. Тому суспільство знань є суспільством організацій.

Термін набув розповсюдження серед інтелектуалів та науковців країн з достатньо високим рівнем розвитку науки та освіти. Пояснюється це, ймовірно, тим, що таке визначення сучасного стану суспільства, по-перше, сформульовано позитивно (на відміну від назв, на кшталт, *постіндустріальне*, *постмодерне*), а, по-друге, є результатом розвитку традиційної ідеї Нового часу, яка продовжувала існувати і протягом усього ХХ ст. у суспільній думці та науковій фантастиці: розвиток усіх аспектів життя суспільства залежить від розвитку знань людства, і передовсім – науково-технологічних знань. Зауважимо, що сам П. Друкер пише про *спеціальні* знання, тобто не йдеться про знання буденні, релігійні, художні.

Основні ідеї концепції *суспільства знань* були викладені та підсумовані у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО “До суспільств знання” у 2005 році (інший варіант перекладу українською “До суспільств, заснованих на знаннях”). Документ підготовано під керівництвом Франсуази Рів’єр, заступника Генерального директора ЮНЕСКО [5].

У документі зазначено, що суспільство знань відрізняється від інформаційного суспільства, оскільки інформаційне суспільство ґрунтується на понятті технології, а суспільство знань має ширші соціальні, етичні та політичні параметри. Зазначено, що до засобів поширення знань, крім інтернету та мультимедійних засобів, слід зараховувати також пресу, радіо, телебачення, а також систему освіти. Розвиток сфери освіти потребує особливої уваги до книг, підручників та викладачів. У документі наголошено, що змістовий аспект освіти невіддільний від мов та знань, зокрема місцевих та автохтонних знань у суспільствах знання. Відповідно необхідна увага до культурного і лінгвістичного різноманіття, що повинно призвести до гуманізації процесу глобалізації. Наголошено, що система освіти у сучасному світі відчуває дефіцит у книгах, підручниках та викладачах. Відзначається, що недостатньо скорочувати інформаційну нерівність (“електронно-цифровий розрив”), а й приймати

заходи до скорочення “когнітивного розриву” або “розриву у знаннях”.

Як бачимо, цей документ переводить змістовий аспект поняття *суспільство знань* в іншу площину – йдеться про необхідність розповсюдження знань серед жителів різних регіонів планети, з одного боку, та про увагу до особливих регіональних знань, які не повинні нищитися у процесі глобалізації, з іншого.

У міркуваннях освітян з приводу суспільства знань окреслюється ще один аспект цього поняття: якою має бути освіта у суспільстві знань [2; 4; 7]. Викладачі вищих навчальних закладів звертають увагу на те, що сучасна система освіти потребує суттєвих змін та значного вдосконалення. Відзначено, що у свідомості більшості членів суспільства немає чіткої межі між поняттями *знання* та *поінформованість*. Часто людину, яка має добру пам’ять та добре поінформована у багатьох сферах, сприймають як знаючу і навіть розумну. Тому часом виникає думка, яка логічно витікає з попередньої тези: навіщо вивчати ті чи інші сфери знання, якщо існує інтернет? Осягнення ж *сфер знання* як таких, що дають змогу розуміти процеси та явища, що відбуваються в навколишньому світі; здійснити хоч приблизне передбачення певних процесів та явищ, розробити нові технології видається занадто затратним щодо часу та зусиль. Певною мірою така думка ґрунтується на тому, що сучасне технологічне суспільство потребує передовсім не фундаментальних знань, а технологій, які можуть бути запозичені у готовому вигляді. З іншого боку, освітяни зазначають, що інформативний підхід до знань зумовлений тим, що сучасна освітня система не розрізняє специфіки природничого та гуманітарного знання. І якщо для математики можливо, щоб людина користувалась формулою, але не пам’ятала, як ця формула виводиться, то з погляду філологічних знань абсурдно, щоб людина пам’ятала, який артикль треба ставити в тому чи іншому випадку в іноземній мові, але не вміла висловити свою думку цією мовою. Тестова система перевірки знань, якою користувалась вища школа протягом багатьох років, теж не передбачає наявності у майбутнього фахівця цілісного наукового знання. Усі ці обставини потребують осмислення та відповідних змін у освітній системі нашої країни.

Тракування сучасного суспільства як суспільства знань (а не інформаційного), крім певних технічних моментів – які саме ознаки цього нового типу суспільства, та чи справді відбувся перехід від інформаційного суспільства до суспільства знань бодай у одній країні, – викликає низку теоретичних

запитань. Можна погодитись з тими дослідниками, які відзначають, що суспільство знань – це не суспільство без проблем, а суспільство з новою якістю проблем. Можна додати, що ці проблеми стосуються і теоретичного осмислення самого феномену суспільства знань.

Передовсім зауваження, яке стосується суспільства знань, можна сформулювати як те, що все нове – це добре забуте старе. Цей термін безумовно йде у межах парадигми раціоналізму та Просвітництва. Якщо згадати “Нову Атлантиду” Ф. Бекона [1], описана тут країна теж трактується як суспільство знань, тобто всі зусилля правителів та представників вищих шарів суспільства спрямовані на здобування знань та на ефективне застосування цих знань у виробництві й організації суспільного життя. Проте інший бік такої організації суспільства демонструє нам вже Дж. Свіфт у описаній ним подорожі Л. Гулівера до Лапути [8]. У такому разі слід зауважити, що і Ф. Бекон, і Дж. Свіфт пишуть про наукові знання та використання їх у практиці, тобто цілком коректно користуються термінологією, яка усталена для осмислення сфери знань.

На відміну від своїх попередників, сучасні тексти, присвячені проблемам суспільства знань, потребують зауваження, яке стосується самого терміна *знання*. Тут ми бачимо надзвичайно широке (або й просто специфічне) трактування цього терміна. Замість нього залежно від контексту можна підставляти терміни *сукупність інформації*, *технічні навички*, *спрямованість на креатив*, тощо. Такі трактування вкладаються і у межі терміна *інформаційне суспільство*, не вимагаючи розмови про новий тип суспільства. По суті, тут ігнорується вся гносеологічна (епістемологічна, когнітивна) традиція, що існує та продовжує свій розвиток у світовій філософії стосовно природи та сутності знання. Знання ж у філософії та культурології трактується як здатність до визначення місця певної інформації про навколишній світ у контексті сучасних знань, у системі наукових знань про сутнісні механізми змін у цьому світі.

І, нарешті, основним недоліком такого підходу до трактування сучасного суспільства є те, що знання не охоплюють усіх аспектів суспільного життя і не вичерпують усього обсягу духовних процесів, які відбуваються в межах сучасного суспільства.

Незрозуміло, яке місце релігії (не релігійних знань, а релігійної практики, віри, переживань) у суспільстві знань. У багатьох регіонах світу дітей долучають насамперед не до знань, а саме до різних релігійних практик (участь у релігійних богослужіннях, різної медитації, підготовка до ініціації), у

такому разі знання в сучасному європейському розумінні можуть трактуватися як проблематичні, зайві або навіть шкідливі. І якщо для Англії чи Нідерландів питання про місце і роль релігії у житті суспільства і окремих громадян, можливо, не є важливим та актуальним, то для Польщі або Ірану це безумовно важливо.

Навіть не згадується про роль та значення мистецької діяльності та мистецького життя у функціонуванні суспільства знань. Це дивно, оскільки в сучасних умовах завдяки розвитку техніки та ефективних технологій все більша частина членів суспільства задіяна не у безпосередньо виробничому процесі, а у шоу-бізнесі та індустрії розваг, що вимагає, з одного боку, дизайнерської діяльності, організації та забезпечення певних музичних програм, організації виставок, а, з іншого боку, споживачі теж повинні бути готові до сприйняття музики, картин, дизайну інтер'єру. Крім того, мистецтво постмодерну передбачає широкі культурно-мистецькі асоціації з матеріалом, що належить до різноманітних історичних епох, і йдеться не лише про обізнаність, а й про емоційну долученість до певних культурних артефактів.

Сфера морально-етичних відносин теж лишається поза межами суспільства знань, оскільки знання про моральні норми не забезпечує автоматично виконання цих норм. Ще Феофан Прокопович зауважував, що якщо людина знайома з етикою як наукою, це не означає, що вона буде чинити морально, але, звичайно, значно краще, коли людина не лише знайома з етикою, а й дотримується її норм та правил [6, с. 505]. Англійська соціологічна література виділяє два типи моральних норм: *folkways* та *mores* [9, с. 35]. *Folkways* – це побутові звичаї, що стосуються способу одягатися, створення інтер'єру житла, вчасного чи невчасного відвідування інших людей, тощо. *Mores* стосуються значніших аспектів соціальних взаємодій, ставлення до них та до їх порушення з боку інших членів суспільства значно серйозніше, проте загальновідомо, що виконання етичних норм має не лише інформативну, а й суттєву емоційну основу – за нормальних умов людина виконує етичні норми не тому, що боїться покарання, а тому, що внутрішня цензура не дозволяє чинити інакше. Проте правила буденного співжиття та спілкування, які суттєво відрізняються за різними етносами та регіонами, можна знати, але не виконувати. Якщо ж ми говоримо про власне етичні обґрунтування поведінки людини, то слід зауважити, що той самий вчинок буде по-різному трактуватися з позицій релятивізму, детермінізму, гедонізму, утилітаризму та з позиції

морального імперативу І. Канта [10], і така різноманітність позицій не сприятиме злагодженому функціонуванню суспільства як цілого. Отже, як бачимо, знайомство із моральними знаннями не забезпечує моральної єдності та стабільності ймовірного *суспільства* знань. Для єдності та злагодженості суспільства необхідні уявлення про моральність стосунків між людьми, звичка до таких стосунків, емотивні реакції на моральну або неморальну поведінку, тощо.

Нарешті, для життя суспільства характерні такі компоненти, як менталітет певних спільнот, психологія натовпу за Г. Лебоном, архетипи колективного несвідомого за К. Г. Юнгом. І хоча науковцям сьогодні відомо, що всі ці компоненти життя суспільства існують, науково прорахувати скерованість даних інтенцій надзвичайно важко. Їх несподівані вияви ми спостерігаємо під час виборчих компаній, дій футбольних фанатів, вуличних заворушень. Навряд чи суспільство знань передбачає наявність таких спонтанних рухів та вибухів.

Культурні норми та стереотипи, які діють у різних суспільствах, часто виглядають архаїчними, безпідставними, нерозумними. Проте їх відмінити, змінити або підкорегувати є надзвичайно складно. Досвід колонізаторів у різних куточках планети говорить про те, що наукові пояснення та аргументи (які, наприклад, намагалися використовувати лікарі та санітарні служби) стикнулися з абсолютним нерозумінням та навіть насильством, скерованим на збереження традиційних способів діяльності. Суспільство знань навряд чи зможе включити в себе такі соціальні реалії.

Нарешті, не слід забувати, що важливу роль у житті суспільства відіграє економічна діяльність. Під час аналізу ж цієї сфери діяльності з'ясовується, що концепція суспільства знань переоцінює наукоємність продукції, що виробляється у сучасному суспільстві. Найбільш наукоємними є такі галузі виробництва: військова, ракетно-космічна, сільсько-господарська, гірничо-видобувна, автомобільна, виробництво побутової техніки та електроніки [2, с. 11]. Крім цього, знання з галузі психології використовуються для реклами та маркетингу [2, с. 12]. Інші сфери виробництва та галузі суспільного життя не потребують активного використання власне наукових знань. Тому і в галузі економічного розвитку термін *суспільство знань* не є однозначно виправданим.

Можливі і зауваження щодо суспільства *знань*. Крім знань, людині притаманні ще мислення, воля, пам'ять, самосвідомість. Мислення в принципі здійснюється за законами логіки, які можна знати, проте існує асоціативне мислення, яке знаними

схемами знання прорахувати не можна. Інтуїція як варіант вирішення мислительних завдань теж не підлягає чіткій організації з боку знань. Щоправда, результати наукової інтуїції можна перевірити за допомогою спеціальних знань та обрахунків, проте сам цей результат досягається не за допомогою цих знань та обрахунків. Воля є таким компонентом функціонування людської свідомості, який може входити у протиріччя із знаннями. Можна навести безліч прикладів, коли людина знає, яким має бути правильний вибір або правильна дія, проте вольовий порив змушує її чинити зовсім не відповідно до наявних знань. З часів А. Шопенгауера та Ф. Ніцше відомо, що воля є самодостатньою і від знань напряду не залежить. Пам'ять як важливий компонент свідомості людини необхідна для нормального функціонування знань, проте до знань не зводиться і може на деякий час заблокувати певні знання, особливо в екстремальних умовах (кожен, хто здавав іспити, це знає). Пам'ять може містити й оціночний аспект, який не знімається знанням та логічним обґрунтуванням, згідно з якими у тій ситуації, про яку йдеться, не можна було вчинити інакше. Крім того, пам'ять містить і певні суб'єктивні аспекти сприйняття, які можуть бути суто емоційними, і, отже, взагалі не мати відношення до спеціальних знань. Самосвідомість, яка вміщує всі перераховані компоненти, не зводиться до їх суми і теж погано співвідноситься з об'єктивними знаннями. Так, психологи відзначають, що люди, які скоїли злочини і їх розглядає суспільство як особу погану та небезпечну, здебільшого оцінюють самі себе як особистостей позитивних, які є жертвою обставин або ситуації. Так, самосвідомість як компонент людської свідомості, суттєво відрізняється від знання. І, нарешті, не варто забувати про безсвідоме (несвідоме), вплив якого на мислення та діяльність певним чином пов'язаний зі знаннями людини, проте з ними не корелюється і має особливий, часто некерований вплив на діяльність особи. Ті знання з приводу несвідомого, які залишили нам З. Фрейд та його послідовники, не дозволяють нам однозначно зорієнтуватися у цій сфері життя людини.

Тобто, цей термін по суті пропонує підтримувати одномірний варіант розвитку громадян суспільства, а такі принципові спроби вже здійснювалися у ХХ ст., та довготривалого успіху не мали.

Отже, суспільство знань – це технічний термін, який простий за формою і добре запам'ятовується, проте це своєрідна утопія як інтелектуальна конструкція, як ідеальний тип за М. Вебером [3, с. 45], оскільки дає змогу висвітлити певні нові сторони у житті суспільства, проте не

відповідає реальному стану суспільства як системи і тому не може цілковито сприйматися як наступний етап розвитку суспільства як цілого. Проте використання цього поняття є перспективним в аспекті виявлення важливих тенденцій розвитку сучасного суспільства, що може стати об'єктом наших досліджень у майбутньому.

1. Бекон Фр. *Новая Атлантида* / Фр. Бекон // *Сочинения* : в 2 т. Т. 2. Сост., общ. ред. и вст. статья А. Л. Субботина. – М. : Мысль, 1972. – 582 с. (АН СССР. Ин-т философии. Философ. наследие). 2. Ведмедев М. М. *Наука и университет в обществе знания* / М. М. Ведмедев // *Знання. Освіта. Освіченість. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 28–29 вересня 2016 р.* – Вінниця : ВНТУ, 2016. – С. 10–14. 3. Гайдено П. П. *История и рациональность: Социология М. Вебера и веберовский ренессанс* / П. П. Гайдено, Ю. Н. Давыдов. – М. : Политиздат, 1991. – 367 с. 4. Згуровский М. *Путь к обществу, основанному на знаниях [Электронный ресурс]* / М. Згуровский. – Режим доступа: <http://www/zn/ua>; 5. *К обществам знания: Всемирный доклад ЮНЕСКО 2005 [Электронный ресурс]*. – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco>. 6. Прокопович Феофан. *Этика. Философские творения в трех томах. Том второй* / Феофан Прокопович. – К. : Наукова думка, 1980. – 550 с. 7. Ратников В. С. *Что мешает формированию общества знаний* / В. С. Ратников, Н. А. Краснонос // *Знання. Освіта. Освіченість* : Зб. мат. III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 28–29 вересня 2016 р. – Вінниця : ВНТУ, 2016. – С. 44–45. 8. Свифт Д. *Мандри Лемюеля Гулливера* / Д. Свифт ; Пер. с англ. Ю. Лісняка. – К. : Веселка, 1976. – 231 с., іл. (Бібліотечна серія). 9. Vander Zanden. *Sociology,*

the core / Vander Zanden, James Wilfrid. – 3rd ed. – McGraw – Hill, Inc., 1993. – 419 p. 10. Miller Ed. L. *Questions that matter. An invitation to philosophy* / Ed. L. Miller. – 2nd ed. – McGraw – Hill Publishing company, 1987. – 574 p.

1. Бекон Фр. *Новая Атлантида* / Фр. Бекон // *Сочинения* в 2 томах. Т. 2. Сост., общ. ред. и вст. статья А. Л. Субботина. – М. : Мысль, 1972. – 582 с. (АН СССР. Ин-т философии. Философ. наследие). 2. Ведмедев М. М. *Наука и университет в обществе знания* / М. М. Ведмедев // *Знання. Освіта. Освіченість. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 28–29 вересня 2016 р.* – Вінниця : ВНТУ, 2016. – С. 10–14. 3. Гайдено П. П. *История и рациональность: Социология М. Вебера и веберовский ренессанс* / П. П. Гайдено, Ю. Н. Давыдов. – М. : Политиздат, 1991. – 367 с. 4. Згуровский М. *Путь к обществу, основанному на знаниях [Электронный ресурс]* / М. Згуровский. – Режим доступа: <http://www/zn/ua>. 5. *К обществам знания: Всемирный доклад ЮНЕСКО 2005 [Электронный ресурс]*. – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco>. 6. Прокопович Феофан. *Этика. Философские творения в трех томах. Том второй* / Феофан Прокопович. – К. : Наукова думка, 1980. – 550 с. 7. Ратников В. С. *Что мешает формированию общества знаний* / В. С. Ратников, Н. А. Краснонос // *Знання. Освіта. Освіченість. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 28–29 вересня 2016 р.* – Вінниця : ВНТУ, 2016. – С. 44–45. 8. Свифт Д. *Мандри Лемюеля Гулливера* / Д. Свифт. Переклад з англ. Ю. Лісняка. – К. : Веселка, 1976. – 231 с., іл. (Бібліотечна серія). 9. Vander Zanden. *Sociology, the core* / Vander Zanden, James Wilfrid. – 3rd ed. – McGraw – Hill, Inc., 1993. – 419 p. 10. Miller Ed. L. *Questions that matter. An invitation to philosophy* / Ed. L. Miller. – 2nd ed. – McGraw – Hill Publishing company, 1987. – 574 p.